

איש חכם לב בפקיעין

מאיר בן אורי ובית הכנסת העתיק בפקיעין

יאיר בן אורי

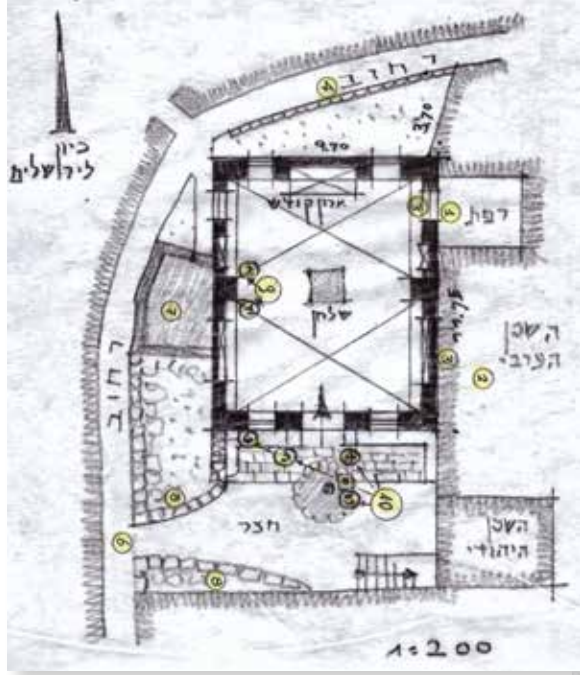
בתורה, וביקש להוכיח כי סודות התכנון ההנדסי של מבנים וכלים נרמזים במבנה ובתוכן של תיאורם המילולי. בין היישובים והמבנים שתכנן עבור הציבור הציוני הדתי היו הקיבוצים שדה אליהו ומשוואת יצחק, וכן מוסדות חינוך דתי ובהם כפר הנוער הדתי בכפר חסידים, ישיבת כפר הרא"ה ו"כרם ביבנה"; הוא אף הציע להקים "מוסדות לתכנון ואדריכלות על יד הישיבה", כפי שיש ישיבה מקצועית וישיבה חקלאית. בין השאר, עסק בתכנון כמה בתי כנסת ואף מקומות קדושים.

אחד המקומות הקדושים הללו, והמיוחד בהם, הוא בית הכנסת העתיק בפקיעין. לפי מסורת יהודי פקיעין, הוא הוקם על בסיס בית כנסת מתקופת בית שני. בסוף חודש מאי 1954 סייר בן אורי ונציגי מע"ץ בחמישה אתרים בפקיעין: בבית הקברות העתיק, במערת רבי שמעון בר יוחאי ועץ החרוב

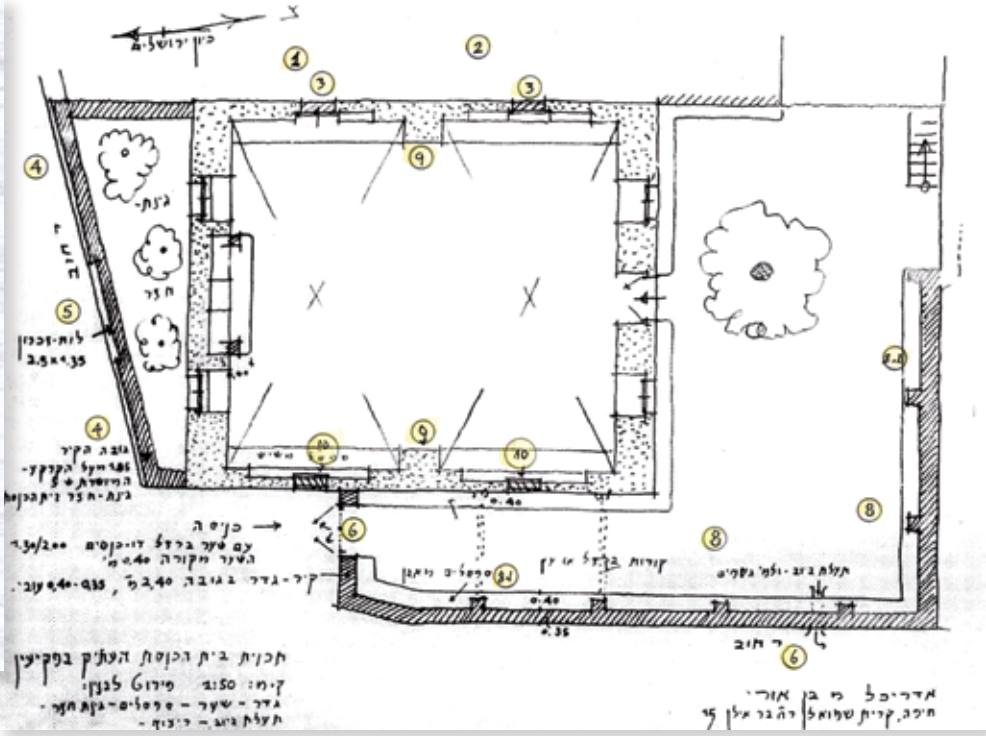
בחודש מאי 1954 פנה סגן שר הדתות, ד"ר זרח ורהפטיג, ליועץ האדריכלי של משרדו, מאיר בן אורי, בבקשה לבדוק את מצב בית הקברות היהודי בפקיעין. בן אורי עיין במקורות הכתובים על פקיעין, והחליט כי "רצוי לברר את מצבם של יתר המקומות הקדושים שבפקיעין, ולכלול את הממצאים וההצעות בדו"ח אחד".

בחרשת אבן ובחרשת עץ לעשות בכל מלאכה

האדריכל מאיר בן אורי נולד בלטביה בשנת 1908. בבגרותו למד בברלין אדריכלות ואמנות, ולאחר הסמכתו לאדריכל בונה ערים עלה ארצה בשנת 1934. בן אורי התיישב בחיפה והחל לעסוק במקצועו, וכן היה מלחין ומנצח מקהלות, צייר ומאייר (והיה תלמידו ועוזרו של הרמן שטרוק). הוא חקר את לשון הבנייה

תוכנית ה"קיום" של האדריכל מאיר בן אורי (מוזיאון בן אורי, קרית שמואל)

תכנית בית הכנסת העתיק בפיקעין
 קו: 1:50 מידות לבנין
 גדר - שער - 10.50 מ' - גובה 2.40 מ' -
 תעלת גג - 1.50 מ' - ריבוע

אדריכל מ' בן אורי
 תוכנית שמואל דה בר אילן 15

מלאכה פרימיטיבי ולא מקורי [...] הפריטים היקרים בבית כנסת זה, הם שני שרידים מבית הכנסת הקדום, המנורה והארון בתגלפים נהדרים באבן. בחצר שלפני הכניסה לבית הכנסת מונחות כשש יחידות אבן מגולפת, שרידים מבית הכנסת הקדום [...]

ה צ ע ה :
 תיקון הגג, זיפות וסיד. בניית קיר המגביה את חזית בית הכנסת [...] ועל גבי הקיר, בשתי החזיתות הללו - הצבת סמל יהודי מובהק - המנורה. [...] האבן העתיקה שעליה צורת המנורה, אשר עד קום המדינה היתה בשכיבה, תיקבע מחדש בחזית בית הכנסת בעמידה, ענין זה יצויין בטכס בהשתתפות נשיא המדינה או אחד משרי הממשלה [...] הוספת לוח שיש עם הקדשה מיוחדת על השיפוץ ועל קביעת המנורה בעמידה בבית הכנסת.

בתוך כשבוע הגיעה תגובה מלשכת נשיא המדינה. הנשיא הציע לקבוע את תבליטי המנורה והארון בתוך בית הכנסת, ולא בקיר החיצוני. להלן כמה מהשינויים שנעשו בעקבות הדוח (ראו איור):

- הרפת (1), המבנה והחצר (2) שממערב לבית הכנסת נהרסו, והחלונות המערביים (3) נאטמו. בחזית הדרומית, היא קיר ארון הקודש, הוגבהה הגדר ונקבע בה לוח זיכרון גדול (5) להנצחת העבודות "לקימום בית הכנסת". לחצר בית הכנסת נבנה פתח כניסה מצד דרום-מזרח, עם שער ברזל (6). האבנים בעיטור המנורה והארון, שהיו מונחות אופקית בבסיס עמוד במזרח, הותקנו על העמודים המרכזיים כשהן מוגבהות וניצבות אנכית ופונות אל חלל בית הכנסת (9). האבנים העתיקות מחצר בית הכנסת הוצבו בתוך בית הכנסת, בגומחות בקיר המזרחי (10). במרכז הקיר הדרומי, הפונה לרחוב ולירושלים, נבנה גמלון (11) ובראשו מנורה גדולה, בעיצוב הדומה למנורות הידועות מהאמנות הקדומה (12). תוספת זו הפכה לסמל בית הכנסת. בפניו הגג נוסף זוג קרניים, מעין רמז למזבח - עיצוב ייחודי של בן אורי, שעשה בו שימוש גם בבית הכנסת בשרעם.

שבפתחה, בבית הכנסת העתיק, בקבר רבי יוסי דפקיעין ובקבר רבי יהושע בן חנניה.

עשרה ימים בלבד לאחר הסיוור, הגיש בן אורי דוח מפורט ובו חמישה פרקים. כל פרק הוקדש לאחד האתרים שלעיל ותואר בו המצב הקיים, בכתב ובלוויו איורים, בצד הצעות לשיקום. כתיבתו ועריכתו של דוח זה הובילה לתהליך מרתק של גיבוש תכנית לשימור האתרים ולהשמשתם מחדש - לצורכי הקהילה המקומית ולצורכי תיירות, להנחלת מורשת ולביסוסה של עמדה היסטורית לאומית. בן אורי הגיש את הדוח אישית להנהלת המשרד, ואף שלח עותק נוסף מהדוח לנשיא המדינה "לתשומת לבו ואולי על מנת לשמוע הערות ותגובות". הנשיא יצחק בן-צבי נודע בעניינו הרב ביהודי פקיעין ובתולדות הקהילה, שרבים סברו כי ישבה בכפר ברציפות מאז ימי הבית השני. בשנת 1922 פרסם בן-צבי, בעקבות ביקורו בכפר, וחרבת שכותרתה "היישוב היהודי בכפר פקיעין" ובה כתב:

כך חיים בפיתחם הנדחה שירי היישוב החקלאי היהודי אשר נשארו מימיהם, בודדים וגלמודים כמו החרוב הקדמון אשר בצילו יחסו. מאות שנות ייסורים עברו עליהם, ותקות הגאולה והתשועה לא עזבה אותם.

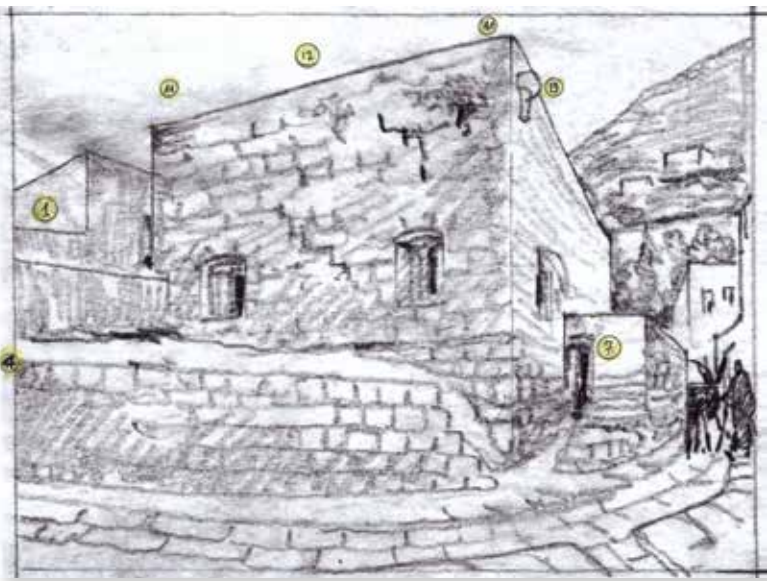
"בעל מלאכה פרימיטיבי ולא מקורי"

בדוח של בן אורי נכתב, בין השאר:
 תמונת מצב:

גגו של בית הכנסת בפיקעין אינו בולט, בניגוד לבתי התפילה של הנוצרים, והמוסלמים, הבולטים ונראים לעיני הנוסע באוטובוס בדרך הראשית מעל פקיעין [...] העץ שממול לכניסה לבית הכנסת משמש כסמל בית הכנסת. תיירים הבאים לבית הכנסת מתקבלים על ידי חברת צעירות ערביות היושבות על הספסלים בכניסה לבנין, ומוכרות חפצי אמנות-ביתית, מקש צבעוני. הבנין טעון תיקונים מבפנים ומחוץ. פתחי החלונות הפרימיטיביים נסגרים רק על ידי תריסים. ארון הקודש - עבודה מזמן מאוחר שנעשתה על ידי בעל

נוסח משרה בלוח הזיכרון: "על פי" הנשיא, ולא ביוזמתו

[...] נעשה בדק הבית

אף הורחבו גבוליו ע"י משרד הדתות ממשלת ישראל ועל פי כבוד נשיא המדינה יצחק ב"ר צבי בן צבי [...]

עצתו-הצעתו של בן אורי לערוך את טקס חנוכת בית הכנסת בצורתו החדשה במעמד נשיא המדינה או במעמד אחד משרי הממשלה לא התקבלה. משנדחתה, כתב בן אורי מאמר שהתפרסם בעיתון הצופה ביום י"ט באייר תשט"ז (אפריל 1956) שכותרתו: "פקיעין של רשב"י - לשיקום המקומות הקדושים". כשליש מגוף המאמר הם ציטוטים ישירים מהחוברת שפרסם יצחק בן-צבי בשנת 1922, והיא נזכרת בהקשרים נוספים. נראה שפרסום זה, שבו קרא בן-צבי לחידוש ההתיישבות היהודית בפקיעין ולשיקום בית הכנסת, הוא שהניע את בן אורי ליזום את הסיוע בפקיעין ואת מיזם ה"קיום" המדוקדק שתכנן בעקבותיו.

הדלתות והתריסים בחזית הכניסה עוצבו מחדש, עם גילופי סמלים יהודיים שאותם עיצב בן אורי עצמו.

כשנה וחצי לאחר כתיבת הדוח, בט"ו באדר תשט"ז (27.2.1956), שלח בן אורי להנהלת משרד הדתות שני מכתבים. במכתב אחד נכתב דוח מפורט על מה שנעשה עד ליום שליחת המכתב; במכתב האחר הייתה פנייה לניסוח לוח הזיכרון הגדול שתכנן, ופירוט העניינים שצריכים להופיע בלוח זה. הסעיף השני היה "תחת היוזמה והסיוע של כבוד נשיא המדינה". משרד הדתות הציע נוסח אחר, ולאחר משא ומתן התקבל נוסח המפשר בין הגרסאות - המופיע על לוח הזיכרון עד היום:

מאיר בן אורי, דיוקן עצמי

עטרה שלא הושבה התכנית להשבת יהודי פקיעין לכפרם

אלעד בן דרור

בתחילת שנות ה-60 מונה האדריכל שמחה יום טוב ליועץ משרד הפנים לתכנון כפרי המיעוטים. בתפקידו זה, תכנן יום טוב להנציח או להחיות מחדש את קהילות היהודים ה"מוסתערבים" שהתקיימו בגליל במאות הקודמות - בעיקר בכפר יאסיף, בשפרעם ובפקיעין. ההשראה לכך הגיעה מיצחק בן-צבי, נשיא המדינה דאז וחוקר המוסתערבים, שראה בהם סמל לרציפות היישוב היהודי בארץ. יום טוב, שהכין את תכניות המתאר לפקיעין ולכפר יאסיף, הציע ליישב מחדש יהודים בשני הכפרים ולהקים מוזיאונים ומרכזי לימוד ותיירות שיוקדשו לכך.

מרב מאמציו הושקעו בכפר פקיעין. את הקהילה היהודית בכפר פינו הבריטים ב-1938, בימי המרד הערבי; אולם בשנת 1941 חזרו לכפר כמה יהודים, ובראשם משפחת זינאתי. לאחר קום המדינה היו משפחות נוספות שביקשו לחזור לכפר, אך אלו ציפו לסיוע משמעותי ממוסדות המדינה. יום טוב תכנן להחזיר את הקהילה לכפר ולהקים בו מתחם תיירות ייעודי. בחג הפסח תשכ"ג (1963), ארגן טקס סמלי בהשתתפות יהודי פקיעין ונכבדי הכפר, ובו הושקה היוזמה להשבת היהודים לכפר. אולם תושבי הכפר שתמכו בתחילה ברעיון שינו בהמשך את טעמם, ותמיכת המוסדות הרשמיים התעכבה. יום טוב נקלע לעימות עם תושבי הכפר, ולבסוף סיים את תפקידו במשרד הפנים בלי שהצליח לממש את תכניותיו.

לעיון נוסף

א' בן-דרור, "האדריכל שמחה יום-טוב", יועץ משרד הפנים לכפרי המיעוטים' והתכנית להנצחת קהילות המוסתערבים בגליל", המזרח החדש, נ"ג (2014), עמ' 200-229.

ד"ר אלעד בן דרור - מרצה בכיר במחלקה ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת בר-אילן, יועץ אקדמי של מיזם בית זינאתי בפקיעין.

תבליט מבית הכנסת העתיק